

BÓCZ ENDRE

A „konceptiós per” és az önkény

A könyvekhez hasonlóan a szavaknak is van saját sorsuk. A „*konceptiós per*” kifejezés például – emlékezetem szerint – viharos gyorsasággal vált annak idején pejoratív, szitokszószerű, népszerű és gyakran használt nyelvi fordulattá. Az ma is, holott erre a kifejezést alkotó szavak tárgyi jelentése nem adna alapot.

Ha a kifejezés eredetére visszagondolunk – hiszen vagyunk még olyanok, akik erre is emlékezhetünk –, elmondhatjuk, hogy egy hosszú történelmi múltra visszatekintő baljós intézménynek, a részben vagy teljesen alaptalan, és rendszerint *politikai indíttatású büntetőpernek* a jelölésére használatos. A múlt században az effajta magyarországi perek közvetlen mintái köztudomás szerint a sztálini tisztogatások idején folytatott szovjetunióbeli perek voltak. A Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának zárt ülésén, egy „titkos” beszédben *Hruscsov* tartott róluk beszámolót, és ott – majd ennek nyomán az egész szovjet befolyási övezetben, így nálunk is – megkezdődött a mintájukra lefolyt hasonló bűnügyek felülvizsgálata. Magyarországon akkor a hivatalos megnevezésük „*államvédelmi per*” volt. A kor történetének elismert kutatója, *Zinner Tibor* emlékezete szerint *Domonkos József* (akkor éppen legfőbb államügyész) egy e felülvizsgálat során készített hivatalos iratában találkozott a „konceptiós per” kifejezéssel első ízben.¹ Aki e szavakat papírra vetette, bizonyára nem gondolta, hogy a szókapcsolatnak történelmi jövője lesz.

A történelmi helyzet, az akkoriban kialakult politikai légkör folytán a politikai hatalom képviselőinek is feltétlenül beszélniük kellett a nyilvánosság előtt a *jelenségről*, de a létező, közismert kifejezések – megbélyegző hangzásuk folytán – számukra *politikai okból* használhatatlanok voltak. Hallgatni viszont lehetetlen lett volna róla, és így a Domonkos Józseftől származó – *Talleyrand* szellemes felismerését („*a szavak arra valók, hogy elrejtsek a mondanivalót*”) maradéktalanul hasznosító – *eufemizmus* viharos gyorsasággal terjedt a politikai és közbeszédben, hiszen homályba borítja, hogy van-e,

¹ Zinner Tibor szíves szóbeli közlése, amelyet ezúton is hálásan köszönök. A „*konceptió*” szót önmagában – tehát szótári jelentésében, és nem a „*per*” főnév kontextusában – használták többen az ÁVH-nál, így maga Timár István ÁVH-ezredes, Péter Gábor helyettese is.

s ha van, merre keresendő a felelős. Kapóra jött azért is, mert beleillett a perspektívába: szovjet instrukciók nyomán *Berija* magyar megfelelőjét (és bizalmasát), az ÁVH vezetőjét, *Péter Gábort* 1953 elején már letartóztatták, és az ottani mintát követve, az ő nyakába szándékoztak varrni az „*államvédelmi perek*”-et. Ez meg is történt.² A blikkfangos kifejezést a sajtó gyorsan felkapta, és – történelmünk sajátos alakulása folytán – azóta is használatos, évtizedek óta nem veszített időszerűségéből. Így nem tartom érdektelennak szemügyre venni: mi jellemzi jogi értelemben a „*konceptációs pereket*”?

A „konceptációs per” jellemzése jogi nézőpontból

„A jog világában egyedül a bíróság jogosult annak megállapítására, történt-e bűncselekmény, ki annak elkövetője, és egyedül a bíróság jogosult büntetés kiszabására. Ezt a követelményt foglalja össze a bírósági út kizárólagosságáról szóló elvi tétel, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az állam büntető hatalmát gyakorló szerv egyedül a bíróság lehet” – írta *Király Tibor*.³

A továbbiakban kifejti: a történelem során sokféle bíróságnak nevezett képződmény jött létre, s manapság azt mondhatjuk, a bíróságot mint intézményt funkcióján túlmenően legalább három tulajdonság jellemzi: 1) meghatározott szervezete van; 2) ítélezésében független; és 3) szabályozott eljárásban működik. Axiómaszerű a büntetőeljárásban, hogy törvényes ítéletet csak olyan bíróság hozhat, amely e követelményeknek megfelel. Ha az első fokon eljáró bíróság az eljárási szabályokat súlyosan megsérti, a tényeket hibásan állapítja meg, vagy az anyagi büntetőjog szabályait helytelenül alkalmazza, az ítélete *semmis*.⁴ Mivel ezt a Be. nem egészen így írja elő, kifogásolhatók azok a rendelkezései – írja –, amelyek a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában meghirdetett néhány elv megsértésének eljárásjogi következményeit szabályozzák.⁵ Hangot ad annak a véleményének, hogy az

² Lásd Zinner Tibor: „A nagy politikai affér” – a Rajk-Brankov ügy. Saxum Kiadó, Budapest, 2014. II. kötet, 384. és köv. o.

³ Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. Akadémiai székfoglaló előadás a MTA-n, 1988. április 29-én. In: Mezey Barna (szerk.): Szemelvények ötven év büntetőjogi és más tárgyú tanulmányaiból. ELTE ÁJK, Budapest, 2005, 217. o.

⁴ Uo. 219. o.

⁵ Uo. 219. o. A szerint ugyanis követelmény – egyebek mellett –, hogy a bíróság legyen független és pártatlan, a tárgyalás legyen nyilvános, a vádlott idejében kapjon tájékoztatást az ellene emelt vádról, legyen megfelelő ideje a védelem előkészítésére, és az általa választott védővel való érintkezésre, ne legyen arra kényszeríthető, hogy önmaga ellen valljon, vagy beismerje bűnösségét. A Be. – az 1951. évi III. törvény (Bp.) óta honos megoldást követve – kimerítően felsorolja azokat az eljárási szabálysérté-

egyezségokmányból idézett elvek mindegyike olyan, „*amelyeket a történelem vajúdásában szült, és igazságukat a hiányuk miatt megélt szenvedések igazolták, és amelyeket ma éppen ezért nemzetközileg elismert normák hitelesítenek*”⁶.

A „konceptiós perek” néven emlegetett jelenségek büntetőperek voltak, ez az elnevezés tehát a büntetőeljárás bírósági szakaszára utal.

A büntetőper olyan jogvita, amelyben a független, csak a törvénynek alávetett bíróságnak három, szorosan összefüggő kérdésre kell törvényes eljárási rendben választ keresnie: 1) a vád tárgyául felhozott tények igazak-e?; 2) ha igen, bűncselekményt valósítanak-e meg?; végül, ha a válasz erre is igenlő, 3) mi az ezért járó törvényes büntetés? Az első *ténykérdés*, amelyre ontológiai választ kell adni, a másik kettő *jogkérdés*, amelyre a válasz *értékítélet*. Ha negatív a válasz a ténykérdésre, mindkét jogkérdés, ha pedig csak az első jogkérdésre, akkor a második jogkérdés tárgytalan.

A tárgyaláson mind a tényeket, mind a jogszabályok értelmezését és alkalmazását szabad vitatni. Kétségre vonható a vádnak akár minden tényállítására és az igazolásukra szánt valamennyi bizonyítékának a hiteltérdeklősége, akár bármelyik ténybeli és jogi következtetése, vagy a jogszabályokkal kapcsolatos előterjesztése és érve is.

A „*mintadarabok*”

Ma azonban már közismert, hogy a „*konceptiós perek*” első generációjában – az 1953 előtti nagy és „egyedi szabású”, főben járó perekben – ez csak látvány volt.

Vád tárgyául nem tények, hanem olyan *légből kapott* állítások szolgáltak, amelyeket a büntetés terhével tiltott cselekmény törvényi tényállását mintegy „dramatizálva” állítottak elő; az elvont fogalmakat konkrét személynevekkel, alkalmas helynevekkel, időpontokkal és képzeletbeli események megfelelő leírásával helyettesítve összefüggő történeteket szerkesztettek, amelyeknek rendszerinti jellegzetességük volt az, hogy a felrótt „bűnös tevékenységben” többen működtek együtt. Az így létrejövő elbeszélésnek a különböző szereplők szája-

seket, amelyeknek az elsőfokú ítélet kötelező hatályon kívül helyezése a szankciója [Be. 373. § (1) II., III., IV. tétel], másoknál megengedi annak mérlegelését, hogy kihatottak-e lényegesen az eljárásra (Be. 375. §), az anyagi jogszabályok téves alkalmazását pedig az ítélet megváltoztatása útján a másodfokú bíróságnak kell orvosolnia, ha hatályon kívül helyezésre egyébként nincsen ok (Be. 372. §).

⁶ Uo. 219. o.

ba adott egyes szám első személyű verziói lettek a vádlotti vallomások, amelyekhez szükség esetén társulhattak bizonyíték gyanánt „kellékek” is.⁷

A vádat olykor csak kínzással kicsikart beismerő vallomások, máskor – ha a „kidolgozás” igényesebb volt – ugyancsak kínzás vagy zsarolás hatására tett hamis tanúvallomások, sőt hamis vagy hamisított egyéb bizonyítékok is „igazolták”. A „bíróság” – az a testület, amely a látszat szerint ítélkezett – a feladatra gondosan kiválogatott tagokból szerveződött. Tagjai nem voltak sem függetlenek, sem pártatlanok. Dönteniük sem kellett, mert az ügy érdemében másutt már döntöttek, és a döntést valamilyen módon⁸ a bíróságnak is tudomására hozták, többnyire már előre. Az ülnököknek általában csak a nevüket kellett adniuk, és a szerepet hihetően eljátszaniuk. Ez sem volt egyszerű feladat, mivel kényesebb ügyekben a „rendező” – még a nyilvános tárgyalás idején is – adott újabb és újabb instrukciókat.

A „szakbíróknak” sem mindig volt dolga, mert az ítéletet, amit elvileg – a törvény szerint – mindig neki kellett volna írásba foglalnia, gyakran megkapta készen, előre. Feladata a „tárgyalás” formális levezetésére meg az „ítélet” aláírására és kihirdetésére korlátozódott.

Minthogy a vádlottak a „tényeket” maguk is beismerték, a körültekintő „nyomozás” következtében e beismerő vallomások kölcsönösen támogatták egymást. Sem a tényekről, sem a vád tárgyává tett cselekmény büntetőjog-ellenességéről, sem a vádlottak bűnösségéről nem volt vita. Nem is lehetett, hiszen hozzáértő emberek tulajdonképpen a kiválasztott büntetőjogi tilalomhoz igazítva készítették a „szövegkönyvet”.

A vita kizárólag a büntetés kiszabásának kérdéseire szorítkozhatott. Arról lehetett tehát vitatkozni, hogy milyen körülmények jöhetnek szóba enyhítőként vagy súlyosítóként, de ennek sem volt értelme, hiszen a „bíróság”, amelyhez a perbeszédnek szóltak, nem mindig volt kompetens a büntetések mértékét illetően sem.

⁷ A „főszezonban”, 1953-ig az ügynevezett „értékelő csoport” gondoskodott az ÁVH vizsgálati részlegénél arról – mint Zinner sok helyen utal rá –, hogy azok a jegyzőkönyvek, amelyek különböző gyanúsítottaknak ugyanazon ügy azonos epizódjáról szóló vallomását tartalmazták, de más-más kihallgató vette fel, ne csupán tartalmi, hanem szóhasználati szemszögből is össze legyenek csiszolva. Ezt többnyire egy-egy ügynevezett „záró jegyzőkönyv” segítségével valósították meg. Vö. továbbá például a Rajk-per emlékezetes elemének, a „*paksi találkozó*” néven hírhedtté vált epizódnak a történetét, amelyet beismerő vallomások, tanúvallomások, továbbá – tárgyi bizonyítékként – a *6. számú országos főút 116-os kilométerkövéről és egy csőszkunyhóról* készült fényképek „igazoltak”. Lásd Zinner Tibor: i. m. 1. és köv., különösen 20–21. o.

⁸ Eleinte – a MAORT-, a Geiger-, a Mindszenty- és a Rajk-ügy idején – propaganda útján, esetenként halálbüntetést követelő újságcikkek, szervezett táviratok, levelek, népgyűlések révén; később azzal, hogy az egyébként ismert közszereplőnek nyoma vesztett, hollétét és további sorsát mély hallgatás övezte.

Ezek a perek tehát a szó szorosán vett értelmében látszatperek, „álperek” voltak. Független és pártatlan bíróságról szó sem volt, és ha külsőségekben emlékeztetett is az eljárás egy valódi büntetőper menetére, alapvető érdemi követelmények nem érvényesültek. A védekezési jog – amelyet egyébként a magyar büntetőeljárás jog hagyományosan szűkkeblűen kezelt – még a megszokott, korábbi állapotokhoz képest is további korlátozásokat szenvedett, a kényszervallatás pedig – a már ekkor több mint fél évszázados tilalom ellenére – továbbra is szokványos velejárója volt a nyomozásnak, sőt új virágkorát élte. Mindezek mellett azonban a legfontosabb ismérv mégis az, hogy e perekben nem tényekről és jogról kellett dönten, és ténylegesen többnyire nem is a bíróság döntött. A Rajk-ügyben – kiemelkedő jelentőségű szereplőről és „bűnökről” lévén szó – maga *Rákosi Mátyás* „szabta ki” a büntetéseket, s kívánságát az ÁVH vezetőjével közölte „egy darab papíron”. Ezt ő *Décsi Gyula* főosztályvezető útján tudatta a bírósággal. A későbbi, úgynevezett „mellékperekben” „*az ítéletek a hatóságon lettek meghatározva, a javaslatokat Décsi készítette Péter felé. A bírónak csak ki kellett hirdetnie a Décsi készítette ítéletet.*”⁹

A sorozatgyártás kezdetei

Az a „modell”, hogy az ítéletet az ÁVH igényei szerint kell hozni, ezekben az években – különféle ügykezelési rendelkezések közvetett hatására – szinte általánossá vált.¹⁰ A bíróságnak az 1949. évi alkotmányban deklarált függetlensége gyakorlatilag írott szó maradt, ténylegesen megszűnt, és nem csak politikai természetű perekben. Semmivé vált, vagy háttérbe szorult az igazságszolgáltatásban közreműködő jogászok szellemi függetlensége is. Ha az ítélet nem felelt meg az ÁVH ízlésének, a bíró, az ügyész és a védő a vádlottal együtt könnyen internálótáborban találhatta magát – és ezt mindenki tudta. Büntetőeljárás jogi szempontból az ez időben hozott olyan ítéletek tehát, amelyekben az ÁVH valamilyen módon (jellemzően azért, mert a nyomozás ott folyt) érdekelt volt, kivétel nélkül *semmit* eljárási cselekmények voltak – ami természetesen nem változtatott azon, hogy a jogerős ítélethez fűződő jogkövetkezményeket végrehajtották.

⁹ Zinner Tibor: i. m. II. kötet, 314. o.

¹⁰ Lásd erről részletesen Zinner Tibor: i. m. I. kötet, 369. és köv. o.

A továbbfejlesztett változat

Az ügynevezett „koncepció perek” e primitív, személyre szabott és epikai-dramaturgiai képességeket is igénylő típusa egy személyi önkényuralom szélsőséges termékének tekinthető. Ennek 1956-tal bealkonyult¹¹, és szofisztikáltabb változat lépett a helyébe.

Király Tibor mutatott rá arra, hogy a bűnösséget kimondó olyan ítélet, „amelyben a megtörtént, valóságos eseményekből ideologikusan meghatározott ténybeli és jogi következtetéseket vonnak le”, ugyancsak semmis, mert a jogi ítélkezés alapja – „gondolati koncepciója” – hamis.¹² A példákat az 1956 utáni politikai perekből veszi, ahol „azokat, akik az ország függetlenségéért szót emeltek vagy fegyvert fogtak, ellenforradalmárként ítélték el”. Tegyük hozzá: annak az ideológiai értékítéletnek az alapján, hogy a tettük „objektíve” a fennálló állami, gazdasági és társadalmi rend *megdöntésére* irányult.¹³

Király professzor megállapításával egyetértek, de azt hiszem, hogy akár szélesebben is megfogalmazható lenne. Az 1956-os ügyek hálás példákat adnak azért, mert azokban emberek sokaságát ítélték el az imént említett, *politikai ideológiából eredeztetett* értékítélet következtében. Ám érdekes szemügyre venni, mi volt ennek a jogi technikája.

Akit a vállalati munkástanács elnökévé választottak, az esetek többségében nem vágyott politikai karrierre a gazdasági és politikai rendszer megdöntése árán. A tisztségbe nem pályázat révén került, többnyire nem is törekedett, és sokuk számára az 1945 előtti viszonyok sem voltak vonzóak. Azért

11 Tudvalévő, hogy a jelentősebb ilyen pereket legalább főbb vonásaikban, de olykor részleteiben is, maga Rákosi Mátyás tervezte, és azt sem tagadta, hogy kedve szerint avatkozott bele a nyomozásba. Dicselkedett azzal is, hogy a Rajk-per tárgyalása előtt órákat fordított a tárgyalótanács kijelölt elnökének és az ügyészeknek a tárgyalás menetére és a követendő viselkedésre vonatkozó instruálásával. Ők írásban előre megkapták a felteendő „kérdéseik” jegyzékét is, és tárgyalás közben is kaptak írott utasításokat. A Rajk-per konstruált volta azonban nem sokáig volt tagadható. A felülvizsgálatról a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottsága – Gerő Ernő vezetésével – már 1953. május 24-én döntött. Lásd Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zimmer Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéből*. KJK, Budapest, 1992, I. kötet, 448. o. Rákosi, Gerő és Farkas (a „trojka”) pozícióvesztése után hasonló, módszeresen konstruált perekről már nincsenek ismeretek.

12 Király Tibor: i. m. 223. o. E mondat ott azzal folytatódik, hogy „[...] ideológiailag meghatározott értékrend, vagy inkább nem-érték volt”. Ez jogfilozófiai vetületben nem vitatható, de ennek a büntető-jogi technikája is érdekes.

13 A Nagy Imre és társai pere is ebbe a kategóriába tartozik. Manapság nem népszerű hangoztatni ugyan, de jól ismert tény, hogy az ügynevezett „ellenforradalmi” ügyekben elítéltek jelentős hányadának – ha ugyan nem a politikailag kevésbé pallérozott többségének – a fejében a rendszer megdöntése mint cél, vagy tudatosan felismert *lehetséges* – de nem is feltétlenül kívánatos – következmény, fel sem vetődött. Mészáros Márta *Napló gyermekeimnek* című, 1984-ben készült filmje erről reális képet festett.

maradt meg tisztségében 1956. november 4. után is, mert valóban úgy gondolta, hogy a vállalat jobb működését segíti, ha a munkások az egyébként megszokott rendszerben nem csak a jelszavak szintjén jutnak szóhoz a vezetésében. A vidéki települések nem kis hányadából október 23. után egyszerűen eltűntek a – többnyire „messziről jött”, más tájról odahelyezett, idegennek tartott – funkcionáriusok (párttitkár, tanácselnök, tanácsitkár, gépállomás-vezető stb.). A közigazgatás és a közellátás megbénult, és ez a mindennapi életet zavarta. Ha azután a jól ismert egykori jegyző kéznél volt (például helyben lakott), és – engedve a lakosok hívásának – „intézkedett”, ezt ő sem azért tette, hogy „felszámolja a tanácsrendszert”, hanem azért, mert a pillanatnyi gondokat akarta áthidalni; tudta, mit kell tenni, meg azt is, hogyan lészon hozzá. Kezdetben a bíróságok az ilyen védekezéseket el is fogadták, de később – annak az iránymutató legfelsőbb bírósági döntésnek a nyomán, hogy az államrendnek a törvényben szereplő „megdöntése” fogalmilag magában foglalja a „gyengítést”, és annak sajátos formáját, a „bomlasztást” is – süketek voltak iránta.¹⁴

Az 1956-os megtorlási ügyekben elítéltek közül – mint az akár az 1956-os jelszavak, akár az életútjuk alapján könnyen belátható – igen sokan egyáltalán nem törekedtek, sőt még csak nem is gondoltak az állami és társadalmi rend megdöntésére. Am a bírói gyakorlatban érvényesített – a politikai ideológiából merített – fikció működése mindent a visszájára fordított.

Ha a vezetés nélkül maradt faluban az 1956. október 23. és november 4. közötti néhány napos interregnum idején a visszahívott egykori jegyző megszervezte, hogy hozzanak a helyi vegyesboltba naponta kenyeret, és a tejbegyűjtőtől naponta szállítsák el a tejet, *célja* (a cselekményeit *valóságosan* irányító gondolati képződmény) konkrét közellátási gondok megoldása – *elvontabban megfogalmazva az élet normális menetének a helyreállítása* – volt. A büntetőjogi szándékosság szóhasználatával ezt úgy is leírhatnánk, hogy magatartásának előre látott és kívánt következményei a társadalom szempontjából hasznosak voltak. A bíróság azonban nem a szándékosság tényleges tartalmát vizsgálta; nem azt, hogy a vádlott tudatában volt-e tette „*ideológiai értelmezésű*” irányultságának, hanem *ideologikusan értelmezett*

¹⁴ A korabeli jogalkalmazás irányadó elve volt az, hogy az 1946. évi VII. törvénynek a BHÖ 1. pontjába felvett 1. §-ában az „*államrend megdöntésére irányuló*” kifejezés egyik eleme, a „*megdöntés*”, át fogja a „*gyengítést*”, és mint annak egyik formáját, a „*bomlasztást*” is, az „*irányuló*” szó pedig nem az elkövető szubjektív céljára, hanem a cselekmény objektív hatás-irányára vonatkozik. A Büntetőjogi Döntvénytárban 643. sorszámom közzétett legfelsőbb bírósági döntésre utalva erről ír Bagi Dénes: A Büntető Törvénykönyv magyarázata. KJK, Budapest, 1986, I. kötet, 379. o.

tettét mérte egy politikai fikcióhoz. Tette ideologikus síkon átlényegült köz-igazgatási intézkedéssé, vagyis „az államigazgatás helyi reprezentánsai szerepkörének nyilvánvalóan tudatos elbitorlásává”, amit talán még súlyosbított is, ha az intézkedés célszerűnek és sikeresnek bizonyult. Mindez – mivel szemléltette az államigazgatás helyi képviselőinek és ezzel szélesebb értelemben a rendszer pótolhatóságát – ideologikus értelmezésben „tudatos bomlasztás” volt. Ezt mérte a büntetőjogi szándékosságot meghatározó jogi normához, amikor a bűnösség kérdéséről döntött. A kulcsmozzanat az elkövetési magatartást leíró „megdöntésére irányuló” kifejezésnek az „átértelmezése”. Ennek alkalmazása folytán vált a cselekmény látszólag tényállásszerűvé, és minősült bűncselekménnyé, holott az állam elleni bűncselekmény szándékossága a példabeli esetben úgy lett volna tényszerűen leírható, hogy „a kenyérellátás és tejbegyűjtés rendjének helyreállítása útján tudatosan gyengítette az államrendet” – ami nyilvánvaló értelmetlenség.

Az „átértelmezés”-nek mint műfogásnak az alkalmazásához az ítékezés széles körben érvényesülő, állandó és nélkülözhetetlen eszköze: a jogszabály-értelmezés ad teret. Mint látható, az „átértelmezés” nem túlságosan bonyolult módszerével egy jogszabály jelentéstartománya lényegesen megváltoztatható.

Az „értelmezés” egy szó tárgyi jelentésének elemző magyarázata. Ennek keretében a vizsgálat alá vett szó – és az általa jelzett fogalom – különféle összefüggésekben, és az ezek által megjelenített más-más életbeli helyzetekben további fogalmakkal hozható kapcsolatba, és jelentéstartalma így tehető világosabbá. Az elemzés során természetesen a logikai műveletek fontos szerephez jutnak, és elengedhetetlen követelmény mind a tartalmi pontosság, mind pedig a formális logikai szabályok megtartása. Ezek bármilyen megszegése súlyos következménnyel járhat: a büntető jogszabály érvényességi tartományának illegális módosításához vezethet. Az „átértelmezés” valójában egy tévedés, vagy egy véletlennek vélhető (esetleg szándékosan annak leplezett tudatos) logikai hiba, amelynek nyomán a formai értelemben helyes logikai művelet tartalmi szemszögből félresiklik.¹⁵

¹⁵ Erre példa az imént hivatkozott érvelés. Kétségtelen, hogy a fennálló államrend szilárdságának csökkenése gyengítés útján elérhető, és azzal sem vitatkoznék, hogy a gyengítés egyik lehetséges formája, a bomlasztás, végső soron elvezethet az államrend megdőléséhez. Ám a gyengítés szükségszerű következménye a (fokozható mértékű) meggyengülés; vagyis az, hogy a *dolog* (az államrend, minőségét tekintve) *ugyanaz marad, ami volt, csak tulajdonságainak egyike mennyiségileg változik meg* (gyengébb lesz, szilárdsága csökken). Az államrend „megdöntésére irányuló” jelzős szerkezet tehát *nem azonos* jelentésű a „gyengítésére irányuló”-val, mert az előbbi minőségi, az utóbbi pedig változatlan minőségben belüli mennyiségi változás előidézésére irányul, így logikailag felcserélhetetlenek. A for-

„Konceptiózás” peren kívül

Már az 1950-es évtized első felében megmutatkozott, hogy a jogalkotás révén széles körben lehetett represszív célokat megvalósítani anélkül is, hogy az igazságszolgáltatást kellene elsődlegesen igénybe venni. Példa volt erre a „kuláktalanítás”, a kitelepítések, az internálások és sok más intézkedés. Király Tibor a „konceptiózás per” harmadik típusaként említi azokat a törvényeket – tágabb értelmezésben mondhatunk jogszabályokat –, amelyek „olyan csapdát állítottak a jószándékú embernek, amit nehezen kerülhetett el”. Az ilyen jogszabályok erkölcsileg elfogadhatatlan, ésszerűtlen vagy egyébként teljesíthetetlen követeléseket támasztottak – büntetőjogi szankció terhével. „Eredményeként” internálás, kihágási vagy büntetőjogi büntetés formájában szinte elképzelhetetlen tömeg szenvedett joghátrányt.¹⁶

Köztudomású, hogy az 1950-es években parasztgazdák tömegét ítélték a beszolgáltatási kötelezettség megszegése miatt közellátási büntett címén börtönbüntetésre a 8800/1946. (VII. 28.) M. E. rendelet 7. § f) pontja alapján.¹⁷ Ez a jogszabály kibocsátásakor valódi társadalmi szükségletek kielégítését, a háborús gazdasági összeomlás nyomán bekövetkezett áruhiány és infláció hatásainak korlátozását szolgálta. Az önkény tobzódása idején a beszolgáltatási kötelezettség aktuális és személyre szóló mértékét a begyűjtési szervek – közellátási hatóságok – évente szabták meg, és itt már nem az 1946-os szempontok, hanem a Rákosi által a kulákok ellen meghirdetett „harc” elképzelései voltak irányadók. Nem a terménybeszolgáltatási rendszer önmagában, és nem is a beszolgáltatási kötelezettség megszegését büntettként megfogalmazó jogszabály, főként pedig nem a „per” volt – szerintem – „konceptiózás”, hanem az a politikai és közigazgatási irányítás, amelynek célja egy paraszti réteg tönkretétele volt, következményeként pedig tömegesen keletkeztek a kötelezettség tartalmát és mértékét teljesíthetetlenül megszabó egyedi előírások.

mális logika szabályai értelmében az „egész és rész” viszonylat, továbbá az „*a minorem ad maius*” következtetési formula is csak azonos minőségeken belül érvényes, eltérő minőségekre történő alkalmazásuk – mint itt – megengedhetetlen, *csúsztatás*. Az érvelés tehát nem felel meg a logika követelményeinek, és a büntető jogszabály érvényességi tartományának kiterjesztéséhez vezet – ami végső soron a „*nullum crimen sine lege*” elvét sérti.

16 A belügyminiszter 1953. november 23-i jelentése szerint az 1953. évi közkegyelem 758 ezer embert érintett. Lásd Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zánthy János – Zinner Tibor (szerk.): i. m. I. kötet, 430. o.

17 A BHÖ 269. pontjába felvett rendelkezés.

Az „önjáró koncepciózás”

A büntetőjogi szabályrendszer az 1961. évi V. törvény révén kiforrottá vált, ha ezek a szabályok nem voltak is teljes összhangban azokkal a jogelvekkel, amelyeket a nemzetközi közösség nagy része a büntetőjog felépítésénél irányadónak tartott. Ez szükségszerűen vezetett esetenként olyan ítéletekhez, amelyek sértették a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában rögzített alapjogokat.¹⁸

Az 1960 utáni időszakban tapasztalataim szerint a politikai irányító szervek az egyes ügyekben a gyanúsítottak terhére közvetlenül már alig – vagy egyáltalán nem – szóltak bele.¹⁹ A büntetőjog politikai intenciókhoz igazodó represszív felhasználásának súlypontja így átcúszott a jogalkotási és jogalkalmazási jogpolitika területére. Forgalomba kerültek a különböző források által kibocsátott – előbb „bizalmas”, majd „szolgálati használatra” szánt, végül nyilvános, az Elnöki Tanácstól származó – jogpolitikai irányelvek. Természetesen ezek is különféle – nem egyedi jogalkalmazási helyzetekre, hanem különféle szituációtípusokra szabott – politikai elgondolásokat (ha úgy tetszik, „*koncepciókat*”) közvetítettek. A büntetőjog egyedi ügyekre történő alkalmazására mégis volt hatásuk. Amikor például a „hazatérés megtagadása” elnevezésű mulasztást büntetendővé nyilvánította a törvény²⁰, szabadságvesztés és vagyonekobbzás volt a büntetése. Ám vagyonekobbzást csak háromévi vagy ezt meghaladó szabadságvesztés mellett volt szabad kiróni. Így az ilyen ügyekben a vagyonekobbzás alkalmazási lehetősége érdekében rendre kiszabták az egyébként aránytalanul súlyos háromévi, vagy ezt meghaladó szabadságvesztést.²¹

A különféle jelszavakkal jellemezhető politikai ihletésű kampányok időről időre a jogalkalmazásban is szerepet kaptak.

18 Az 1992. évi XI. törvény értelmében az ilyen ítéletek semmisségét a bíróság külön eljárásban jogosult kimondani. Lásd Király Tibor: i. m. 227. o.

19 1978 és 1990 között fővárosi főügyész-helyettes voltam, s e 12 év alatt – a deklarált „pártirányítás” ellenére – soha nem tapasztaltam, hogy bármilyen pártszerv részéről bárki megkísérelt volna a hivatali munkámba beavatkozni.

20 1961. évi V. törvény 205. §. Előtte nem volt büntetendő, aki szabályos úti okmánnyal utazott külföldre és nem jött vissza.

21 A vagyonekobbzás azért volt „fontos”, hogy a vádlott sokéves futamidejű hitellel terhelt szövetkezeti vagy öröklakását – amelyben az OTP pénze feküdt – hasznosítani lehessen. Miután az e büntett és más bűncselekmények (például tiltott határátlépés kísérlete) miatt kirótt szabadságvesztések kirívó aránytalansága a hatályos büntetőpolitikai elvekkel összeegyeztethetetlen volt, előbb a vagyonekobbzás előfeltételét mérsékeltek, majd bevezették a vagyonekobbzás közigazgatási szurrogátumát.

Ismeretes, hogy 1958. szeptember 1. napjával új ügyvédi rendtartás lépett hatályba, amely előírta, hogy e hivatást a továbbiakban – csekély számú egyéni engedély kivételével – munkaközösségekben szabad csak gyakorolni, a munkadíjat pedig a munkaközösség pénztárába kell befizetni. Az ügyvédek munkaközösségekbe szerveződtek ugyan, de ezek még jó ideig csak névleg működtek, mert nem volt olyan helyiségük, ahol a tagjaik ténylegesen elfértek és dolgozhattak volna. Korábban persze minden munkaközösségi tagnak volt irodája, hiszen ez feltétele volt az ügyvédi kamarai bejegyzésnek, és sokan még hosszú ideig a korábbi irodájukban fogadták ügyfeleiket. Átvették tőlük a munkadíjat is, amelynek előírászerű megoszlását valamennyien jól ismerték: adó, a kamarának és a munkaközösségnek fizetendő hozzájárulás, „közös rezszi”, saját bevétel. Bevett gyakorlattá vált, hogy az ügyvéd az ügyféltől átvett pénzből a neki járó részt levonta, és csak a többit fizette be a munkaközösségi pénztárba. Ment ez addig, amíg a Legfelsőbb Bíróság egy ügyvéddel szembeni büntetőítéletben ki nem mondta: a munkaközösségi tag az ügyféltől a pénzt a munkaközösség képviselőjében és részére veszi át, így az átvett pénz a munkaközösség tulajdona; munkaközösségi tag ügyvéd esetében büntetőjogi értelemben „*rábízott idegen dolog*”, és a társadalmi tulajdon sérelmére sikkaszt, aki nem fizeti be maradéktalanul (vagyis a saját részesedésével együtt) a pénztárba. Többeket ítélték súlyos börtönbüntetésre ilyen cselekményekért.

1959 folyamán a mezőgazdaságban uralkodóvá vált a termelőszövetkezeti rendszer, de a tőkeszegény szövetkezetek eleinte nehezen boldogultak, amíg meg nem jelentek a „melléküzemágak” előfutárai. Ezek, például a „parképítő részlegek”, gyors pénzt hoztak.

Az 1968-ban kezdődött „új gazdasági mechanizmus” nem sok idő után már a „*harácsolás elleni harc*” jelszavát is zászlóra tűzette. Ettől kezdve került előtérbe néhány olyan bűncselekmény – például az „*üzérkedés*”²² –, amely igen alkalmas az „*átértelmezés*”-re, mert a törvényi tényállásában szinte kizárólag úgynevezett „normatív”, azaz olyan fogalmak szerepelnek, amelyek körülírásához értékítéletekkel kell operálni.²³

A melléküzemágak gyakran keltették az „árdrágító üzérkedés” gyanúját. Távoli termelőszövetkezetek parképítő melléküzemágai, amelyekben erede-

22 8800/1946. (VII. 28.) M. E. rendelet 4. §; BHÖ. 268. pont; illetve – 1962. július 1. után – 1961. évi V. törvény 236. § (1) bekezdés a) pont II. fordulata; majd később az 1978. évi IV. törvény 299. § (1) bekezdés a) pont II. fordulata.

23 Ezek: „*engedély nélküli kereskedelmi tevékenység*”, „*ipari vállalkozás engedély nélküli folytatása*”, „*gazdaságilag indokolatlan közbenső kereskedés*”, „*árdrágításra alkalmas módon való üzérkedés*”.

tileg azok a szövetkezeti tagok jutottak kereseti lehetőséghez, akiket a szövetkezet – például a gépesítés miatt – már nem tudott volna egyébként foglalkoztatni, Budapesten kertészeti munkát végeztek. Termelőszövetkezeti elnököket és melléküzemág-vezetőket fogtak perbe és ítélték el „*engedély nélküli ipari vállalkozás fenntartásával elkövetett üzérkedés*” címén. Ehhez az „ideológiai alapot” a Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntése adta.²⁴

Az 1970-es évek elején a *Népszabadság* egyik vasárnapi számában megjelent egy teljes oldalt betöltő cikk, amelyben a szerző azon háborgott, hogy egy – láthatóan jómódú – kertész megvagyonosodott, mert sokat keresett azon a meggytagon, amely a Nagykőrösi Konzervgyárban hulladék volt.

Nagy érdeklődést váltott ki a cikk. A legfőbb ügyész büntetőügyekben illetékes helyettese azonnal intézkedett, üzérkedés címén büntetőeljárás indult, és bár a vádlott azzal védekezett, hogy ő és a családja rengeteg munkát ölt a meggymagok megtisztításába, meg a belőlük kikelt facseteték nevelésébe és gondozásába, amíg azok valóban jövedelmet hoztak, úgy emlékszem, többévi börtönbüntetésre ítélték. A részletek már feledésbe merültek, de úgy rémlik, nemcsak maga és a családtagjai tisztították a tonnányi meggymagot, hanem fizetett alkalmazottakat is foglalkoztatott (őket „*kizsákmányolta*”). A „hozzáadott érték” fogalma a büntetőjogi kalkulációban nem volt tényező, így a vállalkozói ötletet meg a szervező- és irányítótevékenység hasznosulását nem vették számba. Csak a ráfordított közvetlen költséget állították szembe a bevétellel, s a különbséget „*kizsákmányolásból eredő profit*”-ként méltánytalanul soknak találták. Az esetből ma is élő „városi legenda” lett.

A feltűnő jómód irigységet, és sok esetben bűnpert szült, a Legfelsőbb Bíróság pedig – szükség esetén a jogszabályok „*átértelmezése*” árán is – hajlott arra, hogy érvényre juttassa a jelszavakat.

Egy másik kertész történetesen saját földjén, továbbá olyan földön működtetett faiskolát, amely termelőszövetkezetek tulajdona volt, de azoktól a Hermes Áfész bérelte, és további bérbeadás útján hasznosította²⁵. Az utóbbi-tól vette ő alhaszonbérbe. A faiskolában az alkalmazottak száma tizenkettő, idénymunkák idején tizenhét-tizennyolc volt. A szövevényes bűnügy 1972-ben kezdődött, és másodfokú elbírálásra került a Legfelsőbb Bíróságra.²⁶ Az ekkor hatályos büntető törvénykönyv csak az engedély nélküli *ipari* vállalkozást nyilvánította büntetendőnek, de a XVI. számú büntető elvi döntésben az

²⁴ Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 580/1967. szám.

²⁵ A polgári jog terminológiája szerint termőföld nem bérbe, hanem *haszonbérbe* adható, s a további haszonbérbe adásra a helyes kifejezés *alhaszonbérlet*.

²⁶ Fővárosi Bíróság B. XV. 2336/1972. szám.

is olvasható volt, hogy „*a mezőgazdasági munkák körébe eső és szakismere- tet kívánó kertészeti munkák elvégzésére vállalkozás, ha idegen munkaerők rendszeres igénybevételével végzik – nem zárható ki az ipari vállalkozás fo- galomköréből*”.

Az ügyben hozott másodfokú érdemi határozat szerint a Hermes Áfész *nem adhatta volna* (alhaszon)bérbe a termelészövetkezettől (haszon)bérelt földet, ezért a szerződés, amellyel az a kertész használatába került, semmis. Ennek ismeretében *az illetékes hatóság nem adott volna engedélyt arra, hogy ott a vádlott faiskolát működtessen*, ezért az engedélye is érvénytelen. A nagyszámú alkalmazott igénybevételével folytatott faiskolai termelés *enge- dély nélküli ipari vállalkozás*. Ezért a kertészt elítélték.

Büntetésének részbeni letöltése után kegyelmet kapott, majd perújítást kért. Ennek előkészítése keretében derült ki, hogy *nem volt olyan jogszabály*, amely előírta volna, hogy a Hermes Áfész a termelészövetkezettől (haszon)-bérelt földön csak mezőgazdasági termelést folytathat, és nem is tiltotta sem- mi, hogy azt (alhaszon)bérbe adja. Így az sem helytálló, hogy az alhaszon- béreltre szóló szerződés semmis, és ennek folytán a faiskolai engedély érvénytelen. A Legfelsőbb Bíróság XVI. elvi döntése is csak *annak a lehető- ségét* hagyta nyitva, hogy ipari vállalkozásnak minősüljön, ha egy kertészeti szakismeretekkel felvértezett személy úgy vállal – értelemszerűen a megbízó földjén – *kertészeti munkákat*, hogy azokat idegen munkaerők rendszeres igénybevételével végzi; kertészünk azonban nem ezt tette, hanem az általa birtokolt területen megfelelő engedéllyel működtetett faiskolát, s az abban szükséges munka végzésére vett igénybe megengedett mennyiségben idegen munkaerőt. Így tehát a földhasználati, a közigazgatási és a büntetőjogi szabá- lyok, valamint a XVI. büntető elvi döntés félremagyarázásával ítélték el a vádlottat üzérkedésért.

Csak ráadás, hogy egy vád tárgyává sem tett cselekményt minősítettek bűncselekménnyé a másodfokú eljárás során, de ez önmagában is semmis- séghez vezető súlyos eljárási szabálysértés volt. Az alkalmazottakkal folyta- tott faiskolai termelés miatt mondták ki a vádlottat bűnösnek, holott ez nem volt vád tárgya. Soha, senki nem róttá fel a kertésznek, hogy faiskolát mű- ködtet, és abban alkalmazottakat foglalkoztat, tehát e kérdésben az egész, több évig folyó eljárás során nem volt sem oka, sem alkalma védekezni.²⁷

27 Uo. 446. o.

Mit jelent a „konceptiós per” kifejezés?

A „per” – fogalmilag – a jogviták törvényes rendezésére szolgáló jogintézmény neve. A közbeszédben meghonosodott „konceptiós per” kifejezés jelentése: *koholt vádak alapján folytatott per*.

A kifejezést alkotó szavak jelentéséből ez nem vezethető le. *Minden per* jogvitából származik, és minden jogvita háttérében végső soron jogi töltésű koncepció húzódik meg. Ez lehet sivár, szegényes, netán téves, de *konceptió nélküli per* nem létezik. A „konceptió” szó azonban nem szinonimája a „koholt vád” kifejezésnek sem.

Az anyagi büntetőjogban ismert a „hamis vád” nevű bűncselekmény, amelynek egyik elkövetési magatartása a „hamis vádolás”, másik a „koholt bizonyíték” alkalmazása.²⁸ Előfordul – bár nem gyakori –, hogy a hamis vádaskodás a bíróságnál hitelt kap, és a tények téves megállapítása folytán alaptalan elítéléshez vezet. Járhat ugyanezzel a következménnyel a hamis tanúzás²⁹ is. Az így lefolyt pert és – eljárásjogi értelemben semmis – ítéletet azonban nem nevezik a köznyelvben sem „konceptiós per”-nek, „konceptiós ítélet”-nek, még akkor sem, ha hamis („kitalált” = „koholt”) vád nyomán született. A „konceptiós” melléknév tehát a „per” minősítő jelzőjeként alkalmazva gazdagabb jelentést hordoz, mint azt, hogy a per alapjául szolgáló vád hamis, ténybeli szempontból koholmány, valótlan agyszülemény.

Azok a valóban lezajlott perek, amelyek 1953 után életre hívták ezt a kifejezést, kitalált, szerteágazó, szövevényes, hosszú időtartamot átfogó és sokszereplős történeteken alapultak. A súlyos vádak, és ha – mint az esetek egy részében – a vádlottak ismert emberek voltak, a perek tárgyalásai nagy közérdeklődést váltottak ki. Az ügyek – részben ezért, részben propagandacélból – ennek megfelelő látványos külsőségek között, széles nyilvánosság előtt folytak le, sugallva azt is, hogy következményeik a vádlottak egyéni sorsán túl befolyásolják a jövő alakulását is. Jellemzőjük volt a politikai indíttatás akkor is, amikor nem személyes politikai rivalizálás húzódott meg a háttérben, s az áldozatok szerepét nem személyes politikai ellenfelek, hanem politikai okból negatív megítélésű társadalmi csoportok véletlenszerűen kiválasztott tagjai játszották.

²⁸ Btk. 268. § (1) bekezdés. A jogtudományban a hamis vád hatóság elé terjesztett, és eljárás kezdeményezésére alkalmas valótlan tényállítás, a koholt bizonyíték pedig olyan, vagy olyan helyzetben lévő tárgy vagy irat, amelyet annak a hamis látszatnak a keltésére hoztak létre, hogy valamely folyó vagy indítandó bűnügyre tartozó bizonyítandó tény igazolására alkalmas.

²⁹ Btk. 272. § (1) és (2) bekezdés.

E sajátosságok közül nem mindegyik érvényesült valamennyi idesorolható ügyben; a perek jelentős hányada, mint tudjuk, titkos volt, sok vádlott nem volt különösebben ismert ember, tömegesen fordultak elő olyan perek, amelyeknek csak egy vagy néhány vádlottjuk volt. Ahol azonban a vádlott nem *közvetlenül* a jogszabály folytán került vád alá³⁰, e jellegzetességekből néhány többé-kevésbé mindig kifejezetten felismerhető.

A „*konceptiós per*” kifejezés etimológiailag nem vezethető le ugyan, de a jelek szerint a köznyelvben³¹ – és valószínűleg a történelemtudományban – gyökeret eresztett, mint annak a jelenségnek az *elnevezése*, amelyet megkíséreltem fogalomként körülírni. Kilátástalan ellene hadakozni; törődjünk bele, hogy egy jelenség fogalommá vált, nevet követelt – és ezt kapta.

Jogi szakterületen is széles körben használatos, holott alkalmazása itt – nézetem szerint – szakmai igénytelenségről árulkodik; jobb esetben arról, hogy használója nem törekszik a mondanivalója szabatos megfogalmazására, rosszabb esetben pedig arról, hogy nem tudja, mit beszél, és – tévesen – jogi szakkifejezésnek *véli* azt, ami nem az, hanem *propagandacélú elnevezése* egy olyan jelenségnek, amely mint *jelenség* valaha közismert napi valóság volt.

Amit a köznyelvben ez az elnevezés jelöl, nem jogi jelenség, nem *per*, hanem „*álper*”, amelynek jogi szempontból az ítélet semmissége a következménye. Egy jogász azonban – úgy gondolom – a semmisséget okának szabatos megjelölésével jellemzi, és ilyen megközelítésben semmit nem mond az, „*konceptiós volt a per, amelyben hozták*”, hiszen ez egyaránt jelenthet eljárási szabálytalanságot, ténybeli megalapozatlanságot, vagy az anyagi büntetőjogi szabályok hibás alkalmazását. Ráadásul a semmisséget kiváltó eljárási szabálysértések is sokfélék lehetnek, a ténybeli megalapozatlanság pedig nem szükségszerű velejárójuk. Ha mégis együtt jelentkeznek, a megalapozatlanság következhet is belőlük, de lehet – eredetét tekintve – tőlük akár független is. Az anyagi jogszabálysértés is lehet a ténymegállapítási hibák – a megalapozatlanság – következménye, összefügghet akár az eljárási hibákkal is, de előfordulhat úgy is, hogy szabályos eljárás és helyes ténymegállapítások után az anyagi büntetőjog szabályainak téves vagy tudatos félremagyarázásával bűncselekménynek minősítenek valamit, ami nem az. A köznyelvi ki-

³⁰ Lásd a „*Konceptiózás*” *peren kívül* alcímnél.

³¹ A „*konceptiós*” szó a latinból („*conceptio*”) átvett „konceptió” jövevény főnévből a magyar nyelv szabályai szerint képzett melléknév. A latin szó eredetéről annyit: az „*összefoglalni*”, „*összefogni*”, „*megszerkeszteni*” alapjelentésű, de több jelentésárnyalatot és átvitt értelmű jelentést is hordozó latin ige főnévi igenévének (*concupere*, amely a *con-* előtag és a *capere* „megfogni”, „megragadni” jelentésű főnévi igenév hangváltozással járó összevonásából keletkezett) származéka, és két alapjelentése van: 1) összefoglalás; és 2) fogantatás.

fejezés csak azt sugallja jogi szempontból, hogy nem születhet benne érvényes ítélet – egyébként magáról a perről nem mond többet, mint az, hogy „*kiszera méra bégeva szebékkel*”³².

Néhány következtetés

Ha a fogalomalkotás alapjául szolgáló jelenségekhez – a „*mintadarabok*”-hoz – visszatérünk, az válik világossá, hogy egy olyan államban, ahol egyetlen politikai erőcsoport *közvetlen* befolyása érvényesül a nyomozó szerveknél, a közvádlói hatóságnál és a bíróságoknál, semmi nem gátolja, hogy a büntetőjog – ha a halálbüntetést is ismeri – akár gyilkos eszközzé váljon. Az ilyen államban a politikai hatalom egyszerűen korlátozatlan, és – valószínűleg természete folytán – nem ismer önmérsékletet sem, tehát törekvéseit gátások nélkül érvényesíti, valódi és vélt ellenfeleit eliminálni igyekszik. Erre a büntetőjog nyilvánvalóan alkalmas eszköz, az „igazságszolgáltatás” pedig bírói függetlenség nélkül amúgy is csak kulissza.

Ahol egyetlen politikai erőcsoport csak a törvényhozást és a végrehajtó hatalmat uralja közvetlenül, de nincsenek igazán hatékony fékek és ellen-súlyok, mert nem érvényesül a hatalommegosztás, közvetve az igazságszolgáltatásban is képes lehet előbb-utóbb valamilyen befolyásra szert tenni, amit azután akár jelentőssé, sőt döntővé is fokozhat.

Meghatározóvá teheti ugyanis a saját *jogpolitikai* – azaz a jogrendszer alakítására és működtetésére vonatkozó – *elképzeléseit*. Nem az *állam*, hanem az *uralmon lévő politikai erőcsoport* jogpolitikája érvényesül tehát, és ez képessé teszi arra, hogy a törvényeket és egyéb jogszabályokat ízlése szerinti formálja.

Lehetősége nyílik a jogalkalmazás *közvetett* befolyásolására is.

Rövid távon a jogszabályok indokolásában – de egyéb módokon (tanácskozáson, értekezleten, „továbbképzéseken” stb.) is közvetített irányelvek, és burkoltan, vagy többé-kevésbé nyíltan kifejezett várakozások, sőt *elvárások* révén, hosszabb távon pedig a személyzeti politika segítségével viszonylag kevés idő alatt kialakítható a magasabb állású bíróságok olyan összetétele, amely a bírói szervezeten belül egyedi ügyekben hozott iránymu-

³² Karinthy Frigyes: Halandzsa. In: Ungvári Tamás (szerk.): Görbe tükör. 2. kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 245. o.

tató döntések és általános irányelvek segítségével megteremti a kívánatosnak tartott eszmerendszer hegemoniáját.³³

Mindehhez hozzá kell még azt is fűzni, hogy azok, akik a bírói vagy az ügyészi hivatást választják, az igazságot szeretnék szolgálni, és nem arra vágnak, hogy a jogot ürügyként használva megkeserítsék vagy tönkretegyék mások életét.

A hamis vád alapján, tudatosan ártatlanul elítélt emberek ügyében csak néhány ügyész és bíró szerepelt. A „*konceptiós ügyek*” többségében a céltudatosan kibocsátott jogi rendelkezéseknek volt döntő szerepük; a beszolgáltatási kötelezettséget a vádlott *valóban* nem teljesítette, a bírónak – ha bíró akart maradni – nem volt más választása, mint hogy a *hatályos*, bár igazságtalan, és filozófiai értelemben (a normalogika szerint) érvénytelen³⁴ jogszabály alapján elítélje – mert bár az igazságérzete ez ellen tiltakozott, a hivatásérzete és a foglalkozásával járó kötelességtudata ezt diktálta. Voltak, persze, talán nem is kevesen a bírói és ügyészi karban, akik politikai meggyőződésüket követve igazságtalanságot sem érzekeltek, és legfeljebb azt látták kérdésesnek, hogy a jogszabályokban előírt módszerek valóban helyesek-e, tényleg ilyen sok „forgácsnak” kell-e hullania.

A büntető igazságszolgáltatás működésének természetes velejárója a szó *szoros* értelmében vett „*konceptiós per*” kockázata.

Bűncselekmény gyanúja esetén a nyomozó hatóság köteles nyomozást indítani.

A gyanú egy olyan hiányos tényismereten alapul, ahol az ismert ténykomplexum létrejöttének számos magyarázata lehetséges, és ezek közül egy vagy több – de szinte sohasem valamennyi – büntetőjogilag tiltott cselekmény.

Nyomozás akkor indul, ha a hatóság azt tartja *valószínűnek*, hogy az adott esetben a közvetlenül érzékelhető jelenséget (a feljelentést, a leégett ház, felkészített ajtó, megsebzett ember látványát stb.) előzményként olyan esemény váltotta ki vagy hozta létre, ami bűncselekmény. A nyomozás célja az *igazság* kiderítése ugyan, de a hatóság csak úgy járhat a dolog végére, ha azt feltételezi, hogy az az igazság, hogy bűncselekmény történt. Így persze az igazság kiderítése a hatóság számára nem siker, ha a megállapítható tényállás

33 Ez az 1950-es években és 1956 után aránylag gyorsan sikerül, vö. a „*Konceptiózás*” *peren kívül* és *Az „önjáró konceptiózás”* alcímekben írottakat. Ezért sejlett fel a bírói és ügyészi korhatár néhány évvel ez előtti módosítása kapcsán a bírák áthelyezéséről és végelbánás alá vonásáról szóló 1948. évi XXII. törvény emléke.

34 A normalogika (*deontika*) különbséget tesz egy norma *hatályossága* és *érvényessége* között. Hatályos az a norma, amelyet kikényszerítenek, érvényes az, amely az alapul fekvő életbeli helyzetet célszerűen és adekvát módon rendez.

nem minősül egyszersmind büntetendő cselekménynek is. A statisztikai rendszer két fontos mérőszáma³⁵ a hatóságot *eredményességre* ösztönzi, de ebben az értelmezésben eredmény az, ha *bűncselekményt* derít fel, míg az ellenkezőjének igazolódása egyúttal arra bizonyíték, hogy tévútra indult. Ezzel magyarázható a nyomozóknál nem ritka „*vadászszenvedély*”, ami adott esetben a „*wishful thinking*” táptalajává, s ezzel a bizonyítékok tárgyilagos megítélésének gátjává válhat.

A vádhatóság tevékenységében a legismertebb kockázati tényező az, hogy az ügyész sem csalahatlan. Előfordulhat, hogy a csak a jegyzőkönyvekből – tehát a ténylegesen tapasztaltakat csak a nyomozó értelmezésében tükröző dokumentumokból – olvasottak alapján tévesen ítéli meg a bizonyítékok hiteltérdemlőségét. Így nem kizárt, hogy ártatlan ellen emel vádat, vagy a bűnösrel szemben megszünteti a nyomozást. A gyakorlatban nem ritka eset az sem, hogy ellentétesek a bizonyítékok olyan bizonyítandó tényre vonatkozóan, amelynek *igazolt voltától* függ a büntetőjogi felelősség léte vagy hiánya. Ha az ügyész a terhelő bizonyíték hiteltérdemlősége mellett ésszerű érvrendszert tud felhozni, *elvileg* köteles vádat emelni akkor is, ha az ellenkező bizonyíték mellett is szólnak érvek. Ilyen helyzetben ugyanis az igazság kiderítésének leginkább megbízható módja a történelmi tapasztalatok szerint a bizonyítékoknak a független, tárgyilagos, pártatlan bíróság által a szóbeli, nyilvános és kontradiktórius tárgyaláson történő közvetlen vizsgálata. Ám az ügyészi munka megítélésében is hatnak statisztikai mutatók, például a *váderedményességi index*³⁶, amely az ügyészt arra ösztönzi, hogy a „kétes kimenetelű” ügyekben legyen óvatos, és inkább ne emeljen vádat, ne kockáztasson egy felmentő ítéletet.

Jogi természetű kétség is előfordulhat. Ha még nem volt példa arra, hogy az aktuálisan megállapítható tényállással analóg esetre kellett volna a számításba jövő büntető jogszabályt alkalmazni, nem lehet biztosan tudni, hogy az ügyben megítélendő tényállási elemek mindegyike beleillik-e a törvényi tény-

35 A nyomozáseredményességi index és az ismeretlen tettesek felderítési indexe. Az előbbi a statisztikai szabályzat értékrendjében „*eredményes*”-nek minősülő módon (ilyen a vádemelési javaslat mellett néhány más befejezési mód is) befejezett ügyeknek az összes nyomozott ügghöz viszonyított aránya, az utóbbi az azonosított tettesek száma az ismeretlen tettes ellen indított nyomozások arányában.

36 A bűnösnek nyilvánítottak számának a vádlottakéhoz viszonyított aránya; nálunk 95-96 százalék körül mozog. A mutatót sokan magyar sajátosságként kárhoztatják, holott nem az. Angliában – és általában angolszász területen – „*conviction rate*” néven hasonló célra használják. Angliában meg Walesben – ahol korábban nem volt az ügyészséghez hasonló állami szervezet, az vezetett 1987-ben a királyi vádhatóság (*Crown Prosecution Service*) létrehozatalához, hogy ez a mutató Londonban több egymást követő évben jóval 60 százalék alatt maradt. Lásd Joshua Rozenberg: *The Case for the Crown – The Inside Story of the Director of Public Prosecutions*. Thorsons Publishing Group Ltd., Wellingborough, Northamptonshire, 1987, p. 82.

állás megfelelő helyén szereplő fogalom jelentéstartományába. Ha az ügyész tud amellet ésszerűen érvelni, hogy igen, akkor vállalnia kell a kockázatot, hogy a bíróság más véleményre jut, és fellebbeznie is kell, ha így történik. A jogszabályok értelmét mértékadóan a bíróságnak kell meghatároznia.

Természetesen nem tévedhetetlen sem tény-, sem jogkérdésben a bíróság sem, ám számos intézmény szolgálja azt, hogy az esetleges tévedések idejében orvosolhatók legyenek. Ha mindezek ellenére valakit a tények téves megállapítása, vagy a jogszabályok téves alkalmazása folytán ártatlan létére elítélnének, a szó *szorosan vett* értelmében lehetne mondani, hogy „*konceptió per*” áldozata. Az eljárás ugyanis megindításától kezdve egy – időről időre esetleg változó – gondolati konstrukció szerint halad: minden fázisában van egy vezérfonalul szolgáló feltételezés, elgondolás arról, hogy milyen bűncselekmény és hogyan történt, ki és mi okból vagy célból követte azt el. Ennek tisztázása érdekében gyűjtötték a lehetséges bizonyítékokat, és azok alapján – bár tévesen – jutottak arra a meggyőződésre, hogy ő. Ez „*konceptió*” ugyan a szó köznyelvi értelmében, de nem azonos azzal, amit a „*konceptió per*” kifejezésben hordoz.

Utóbbi kifejezés nemcsak azért megtévesztő, mert a jelző értelme más, mint a köznyelvi jelentése, hanem azért is, mert a büntető igazságszolgáltatási intézményrendszer önkényes és visszaélészerű használatának csak a végletes formáját, az alaptalan büntetőpért veszi számításba.

A büntetőeljárás megindítása – mint láttuk – a nyomozó hatóság hatáskörébe tartozik, a nyomozó hatóságok pedig végrehajtó hatalmi ág irányítása alá tartozó centralizált, hierarchikus szervezetek, amelyekben mindenki köteles a szolgálati előjárója utasításait teljesíteni.

A nyomozás elrendeléséről *valószínűségek összemérése* alapján lehet dönteni. Ez a döntés tehát egy *értékítélet* függvénye, vitatkozni rendkívül nehéz róla, különösen olyan bűncselekmények esetében, amelyek törvényi tényállásában szereplő *normatív elemek* folytán jelentős szerepe van a jogértelmezésnek. Ez elvileg szakmai döntés, amely az ismert tények elmélyült elemzése alapján hozható. Ám nehezen lehet alapos elemzést végezni, ha a parlamentben közben elhangzik, hogy „*a történetekre nincs más magyarázat, mint az, hogy emberi mulasztás történt, és nyilvánvaló, hogy ki a felelős*”.

Normatív elemekben bővelkedik például a *hűtlen kezelés*³⁷ törvényi tényállása, amelynek egyik ilyen eleme a *vagyoni hátrány* – vagyonkiesés (*kár*) vagy vagyonnövekedés elmaradása (*elmaradt haszon*) – okozása.

37 Btk. 378. § (1) bekezdés.

Ha a vagyongazdálkodó – például a polgármester – köt egy befektetési ügyletet, ahol annak teljesedése után haszon várható, de ellenlábasa borúlátó, és feljelenti az ügyletből származó fizetési kötelezettség teljesítése után, a vagyonsokkenés tény, a haszon pedig még sehol, és a nyomozó hatóságnak most kell döntenie. A zsinórmérték: ésszerű volt-e a vállalt kockázat? Mind ellene, mind mellette szólhatnak érvek.

Az előbbieket támogatja az, hogy a befektetett pénz hiányzik, az utóbbiakat pedig az a szólás, hogy „*ami elment a réven, megtérül a vámon*”, és hogy a döntéshozatali eljárás szabályszerű volt (például „*támogatta az önkormányzati testület*”). Ez ellen persze érvként szolgálhat, hogy „*többségük a polgármester cinkosa*”.

Ha a büntetőeljárás megindul, az ügylet menete ettől csaknem biztosan megváltozik, és ha a nyomozás időtartama rövidebb, mint az ügylet normális futamideje, a megtérülés bizonyosan nem történik meg a nyomozás befejezése előtt. Bár meg sem hiúsul, a „*vagyoni hátrány*” – legalábbis *virtuálisan* – még akkor is fennáll. Ha a tárgyalás idejére az ügylet (talán épp az eljárás miatt) meghiúsul, védhetővé válik a *kockázatvállalás ésszerűtlensége* mint *vagyongazdálkodói köteleességszegés* akkor is, ha a „*cimboraság*” a tárgyaláson felvett bizonyítás szerint megdőlt, és bárhogy dönt is a bíróság a kockázatvállalás ésszerűsége felől, még felmentés esetén is szinte biztos, hogy a polgármester karrierje jókora törést szenved. Talán ezért is olyan gyakoriak az efféle feljelentések.

Az alaptalanul megindított büntetőeljárás akkor is hosszú távú, nehezen orvosolható, vagy egyenesen jóvátehetetlen morális sérelmeket okozhat, ha a bíróság a vádlottat felmenti, vagy a nyomozást megszüntetik. Az eljárás hosszú ideig folyik. Nem egyszer már a megindítása előtt jelentős sajtóvisszhangot vált ki pusztán a feljelentési *szándék* szokásossá vált közhírré tétele, a feljelentés híre, majd a hatóság lépései, stb. Gondoljunk sok nagy hírveréssel megindított nyomozásra, kéz- és lábbilincsbe vert, vezetőszáron a tévékamerák előtt kísérgelt – törvény szerint „*ártatlannak vélelmezendő(!)*” – számos gyanúsított. Köztük nem egy olyanra, akinek az ártatlansága később be is bizonyosodott, de ez soha nem kapott a besározásával arányos nyilvánosságot.

A nyomozó hatóság kezében erős fegyver az előzetes letartóztatás, amelyet szökés, bizonyítékok manipulálásának vagy újabb bűncselekmény elkövetésének veszélye címén *prognosztikus értékítélet* alapján rendelhet el – ügyészi indítványra – a bíróság, de örök titok marad, hogy akit ilyen címen letartóztattak, e nélkül valóban megszökött volna-e, manipulálta volna-e a bi-

zonyítékokat, vagy követett volna-e el újabb bűncselekményt. Az viszont aggodalmat kelt, hogy erősen politikai színezetű bűnügyben a Kaposvári Törvényszék Katonai Tanácsa úgy találta, hogy a nyomozás során egy sor vádlott – magas rangú katonatisztek – esetében visszaélészerűen, beismerő vallomás érdekében alkalmazták.

Az ügyészségnek – amely ugyancsak centralizált, hierarchikus és olyan szervezet, ahol a hivatali előjárónak utasítási joga van, bár az alárendelt az utasítás végrehajtása elől jogszerűen kitérhet³⁸ – vannak ugyan eszközei, hogy az itt vázolt kockázatokat mérsékelje, de ennek vannak elvi és gyakorlati korlátai is.

A számottevő fékek és ellensúlyok nélküli politikai hatalom meg a kormányzó pártszövetség önmérsékletre való készségének látványos hiánya természetesen veti fel annak gyanúját, hogy számos, nagy propagandával övezett – és zátonyra futott – bűnügy megindításának valójában nem a gyanúba vetett tettei voltak az okai, hanem az volt a *célja*, hogy a büntetőeljárás mint eszköz felhasználásával rossz hírbe keverjék, és így lehetetlenné tegyék őket, s ezzel politikai előnyt szerezzenek.

Van persze az önkényeskedésnek egy másik vetülete is: a bűnösök elvonása az igazságszolgáltatás elől. Ennek iskolapéldája lehet a következő eset. 1980 körül Nyíregyházán nagy botrány tört ki. A megye állami és pártvezetése égető szükségét látta annak, hogy a nyíregyházi labdarúgók bekerüljenek az NB I-be, de ehhez illegális pénzforrás kellett. Teremtettek, és a terv sikerült is, de a történet rövidesen kiderült. A Legfőbb Ügyészség nyomozó osztálya kinyomozta a visszaéléseket, amelyekben több rangos megyei funkcionárius büntetőjogi felelőssége is bebizonyosodott. Végül valamennyi résztvevő egyéni eljárási kegyelmet kapott, az MSZMP Központi Bizottságának sportügyekben illetékes titkára pedig egy sportaktíva-értekezleten kijelentette, hogy „*ez volt az utolsó olyan eset, hogy senkit nem ítélték el*”.

Ez üres fenyegetés maradt. 1982-ben fény derült arra, hogy egy nagyvállalatnál, amelynek vezérigazgatója az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt, jutalom ürügyén nyolc év alatt harminckétfélmillió forintot fizettek ki nyugdíjazás előtt álló, kis jövedelmű alkalmazottaknak, akiktől a pénz zömét visszaszedték³⁹, és a vállalati sportegyesület illegális finanszírozására fordí-

38 A legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról szóló 2011. évi CLXIV. törvény 53. § (4) és (5) bekezdése.

39 A jutalmazottaknak így is megérte, mert az előírások szerint a nyugdíj alapja a munkában töltött öt utolsó év átlagkeresete alapján volt kiszámítandó, azt pedig a jutalom névleges összege nagyon megemelte, és az emiatt fizetendő magasabb társadalombiztosítási hozzájárulás fedezetét „megtarthatták”, a „jutalomnak” csak az e feletti részét kellett visszaadniuk.

tották. Miután a vezérigazgatónak a visszaélésekben vitt vezető szerepét kellően dokumentáltuk, a budapesti rendőrfőkapitány bűnügyi helyettese a korabeli előírások szerint jelentette a helyzetet a Belügyminisztériumnak, majd az illetőt gyanúsítottként kihallgattuk, a rendőrség a nyomozást befejezte és az ügyet vádemelésre átadta, a Legfőbb Ügyészség pedig néhány nap múlva saját hatáskörébe vonta. További sorsáról nem tudok, de vádemelésnek nem hallottam hírért. Újságból értesültem arról, hogy a vezérigazgatót rövidesen leváltották. Mindig ez jut eszembe, amikor arról beszélnek, hogy egyes polgármestereket az önkormányzati vagyontárgyak ár alatti eladása miatt elítélnék, mások ellen eljárás sem indul ezért, vagy ha mégis, akkor különös közjátékok (iratkezelési keveredés, elektronikusan rögzített adatok hozzáférhetetlenné válnak a rendőrség őrizetében lévő adathordozókról stb.) zavarják a dolgok menetét. Csoda-e, ha felvetődik a gyanú: mindez azért, hogy ne szoruljanak egyéni kegyelemre.

Napjainkban a kormányzó pártszövetségnek elsőprő parlamenti többsége van, és minden jel azt mutatja, hogy kevés korlátot ismer. Ez a helyzet televény a visszaélésszerű hatalomgyakorláshoz. Nem árt ilyenkor visszanézni, hiszen mindenki tanulhat a történelemből, hogyan kerülheti el az olyan hibákat, amelyek a múltban már sok bajt okoztak.

Számomra az is tanulság, hogy nemcsak a könyveknek van saját sorsuk⁴⁰, hanem a szavaknak is. A „conceptio” tiszteletre méltó fogalmat hordoz, de ha a „per”-rel kapcsolódik, baljós jelentésűvé válik.

40 „Habent sua fata libelli.”